

DOI: 10.22124/jol.2025.30661.2607

Research Article

University of Guilan

Iranian association of penal law

Criminal law Research
A Biannual Journal
Vol . 16, No.2, Fall (2025) & Winter 2026(Serial 32)

Abuse of the Criminal Process (A Comparative Study of Iranian Law and the Judicial Practice of the European Court of Human Rights)

1. Rajab Goldoust Jouybari,

Associate Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.

2. Seyed Poria Mousavi

PhD Student in Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. (Corresponding Author: mousavi991@yahoo.com)

Submit Date:2025/05/14

Accept Date:2025/10/06

Abstract:

In addition to regulating the relations of individuals with each other, criminal procedure is responsible for organizing the relations of the state with its subordinate institutions, on the one hand, and controlling excessive power based on wisdom, prudence, tact, and rationality, on the other. Despite significant mechanisms such as judicial and citizen oversight, the prediction of civil and criminal responsibilities, etc., which criminal procedure laws have foreseen to curb the power-seeking of governments, especially the agents of the criminal justice system; however, there are always glimpses of the phenomenon of abuse of the criminal process. A process that is responsible for implementing the rules and regulations of criminal procedure in an integrated, coherent, and organized manner so that the real goals of justice, which are the establishment of order, security, equality, transparency, etc., can be achieved. Thus, the question is what approach has the Iranian criminal justice system and the judicial practice of other human rights institutions, especially the Strasbourg Court, taken towards this phenomenon? And what examples can be imagined for it? Therefore, this article, through a comparative study between Iranian law and the judicial practice of the European Court of Human Rights, especially by examining the decisions issued by this Court and analyzing them, seeks to examine, on the one hand, the causes and factors of the emergence of this phenomenon and, on the other hand, the examples that emerge from it, and to reach the conclusion that to what extent the level of respect for individual rights and freedoms is measured and how the systems under study respect and value the balance between power and security with the individual rights and freedoms of citizens.

Key Words: *Judicial security, defense law, judicial procedure, criminal process, court judge.*

1. Introduction

The criminal process is of great importance today, because it can protect the individual rights and freedoms of citizens or give new life to society. The criminal process consists of numerous actors of which the prosecutor as the person who initiates the prosecution, has a more important and additional responsibility. Since the "prosecutor" has extensive powers according to the law, it is always possible to abuse these powers for himself or for the benefit of the ruling political system. It is within this framework that the abuse of the criminal process begins and can be expanded to all stages of this process, including the trial and the execution of sentences.

2. Methodology

The origin of abuse of the criminal process goes back to the common law legal systems. In Iranian law and criminal procedure, there are only a few examples of abuse of the criminal process; however, in some countries, especially the United States and England, this concept is of great importance and in some cases, legal and criminal lawsuits will be filed against it. So, in this research, a comparative study has been conducted between Iranian law and the decisions/verdicts of the European Court of Human Rights in order to eliminate the gaps and shortcomings of Iranian criminal law regarding this phenomenon.

3. Results and Discussion

It is possible that there may be a single understanding between the concept of abuse of the criminal process and crimes against judicial justice; because, in terms of the context, these two components are very similar to each other; but, in fact, this is not the case. In crimes against judicial justice, citizens, including the accused, the victim, witnesses and lawyers, commit crimes against the criminal justice system; but, in the abuse of criminal activity, it is the actors of the criminal justice system, including the prosecutor, the police and the judges who commit crimes against citizens. Such as the police tampering with evidence of innocence and destroying them.

4. Conclusions

Generally, the legislator defines the dos and don'ts through criminalization and penalty setting the wheels of the criminal justice system in motion; however, in recognizing the concept and instances of abuse of the criminal process, judicial practice was the legislator's guide and caused this concept to take on a legal form. Despite this, the Iranian criminal justice system is still alien to this concept, so if this component is not included in the set of criminal laws, the coherence of criminal procedure will be at risk.

5. Selection of References

- Ashouri, Mohammad (2023), *Criminal Procedure*, Volume 1, 23rd Edition, Tehran: Samt Publication [In Persian].
- Ashworth, A. & M. Redman (2010), *The Criminal Process*, 4th, England: Oxford University Press.
- Goldoust Jooybari, Rajab (2022), *Criminal Procedure*, Seventeenth Edition, Tehran: Jangal Publication [In Persian].
- Haring, Jonathan (2023), *Criminal Law: Text, Cases, and Materials*, Oxford University Press.
- Khaleghi, Ali (2024), *Criminal Procedure*, Volume 1, 50th Edition, Tehran: Shahrdanesh Publication [In Persian].
- Lafave, W.R. (2017), *Criminal Procedure*, England: Oxford University Press.
- Leach, P. (2021), *Taking a Case to The European Court of Human Rights*, 4th, England: Oxford University Press.
- Rostami, Hadi (2024), *Criminal Procedure*, Third Edition, Tehran: Nashremizan [In Persian].

Citation:

Goldoust Jouybari, R & Mousavi, SP (2025&2026), “Abuse of the Criminal Process (A Comparative Study of Iranian Law and the Judicial Practice of the European Court of Human Rights)”, **Criminal Law Research**, 16(32), pp. 151-162. DOI: 10.22124/jol.2025.30661.2607

Copyright:

Copyright for this article is transferred by the author(s) to the journal, with first publication rights granted to *Criminal Law Research*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

انجمن ایرانی حقوق جزا

صفحات مقاله: ۱۵۱-۱۶۲

نشریه علمی

پژوهشنامه حقوق کیفری

سال شانزدهم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۴۰۴، پیاپی ۳۲

دانشگاه گیلان

مقاله پژوهشی

سوء استفاده از فرایند کیفری (مطالعه تطبیقی حقوق ایران و رویه قضائی دیوان اروپایی حقوق بشر)

۱- رجب گلدوست جویباری ^{ID}

دانشیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران .

۲- سید پوریا موسوی * ^{ID}

دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

✉ mousavi991@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۱۴

تاریخ ارسال: ۱۴۰۴/۰۲/۲۴

چکیده:

آیین دادرسی کیفری افزون بر اینکه تنظیم‌کننده روابط اشخاص با یکدیگر است؛ سامان‌دهی روابط دولت با نهادهای زیرمجموعه خود، از یک سو و کنترل بی‌رویه قدرت، مبتنی بر حکمت، تدبیر، درایت و عقلانیت را از سوی دیگر، بر عهده دارد. با وجود سازوکارهای قابل توجهی همچون نظارت‌های قضائی و شهروندی، پیش‌بینی مسئولیت‌های مدنی و کیفری و... که قوانین آیین دادرسی کیفری برای مهار قدرت‌طلبی دولت‌ها به‌ویژه کارگزاران نظام عدالت کیفری پیش‌بینی کرده‌اند؛ اما، همواره بارقه‌هایی از پدیده سوء استفاده از فرایند کیفری مشاهده می‌شود. فرایندی که وظیفه دارد مقررات و قواعد آیین دادرسی کیفری را به صورت یکپارچه، منسجم و سازمان‌دهی شده اجرا کند تا اهداف واقعی عدالت که همانا برقراری نظم، امنیت، برابری، شفافیت و... است، به‌منصه ظهور برسند. بدین سان، پرسش آن است که نظام عدالت کیفری ایران و رویه قضائی دیگر نهادهای حقوق بشری به‌ویژه دیوان استراسبورگ چه رویکردی در قبال این پدیده اتخاذ کرده‌اند؟ و چه مصادیقی را می‌توان برای آن متصور شد؟ از این‌رو، در این مقاله از گذر مطالعه‌ای تطبیقی میان حقوق ایران و رویه قضائی دیوان اروپایی حقوق بشر به‌ویژه با بررسی آراء صادره از این دیوان و تحلیل آن‌ها درصدد است تا از یک سو، علل و عوامل ظهور این پدیده و از سوی دیگر، مصادیقی که از آن متبلور می‌شود را مورد بررسی قرار داده و به این برآیند برسد که میزان رعایت حقوق و آزادی‌های فردی تا چه اندازه مورد سنجه قرار می‌گیرد و نظام‌های مورد مطالعه چگونه توازن میان قدرت و امنیت با حقوق و آزادی‌های فردی شهروندان را مورد تکریم و ارج می‌نهند.

واژگان کلیدی: امنیت قضائی، حقوق دفاعی، رویه قضائی، فرایند کیفری، قاضی دادگاه.

مقدمه

فرایند پاسخ به بزهکاری‌ها در طول تاریخ با فراز و فرودهایی همراه بوده است. در نظام‌های حقوقی گذشته، شکنجه می‌توانست به‌عنوان یک دلیل محسوب شود (Rostami; 2024, 156) یا آن‌که دوئل قضائی می‌توانست به‌عنوان قاطع دعوی به‌شمار آید (Goldoust Joybari; 2022, 35). این رویکرد با گذر زمان تعدیل شد؛ چنان‌که در عصر حقوق بشر و مقارن با تصویب اسناد بین‌المللی حقوق بشری مانند اعلامیه جهانی حقوق بشر ۱۹۴۸ و میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی ۱۹۶۶، آیین دادرسی و فرایند کیفری متحول گردید و در مسیر تعامل با نظام اجتماعی و همگرا با موازین حقوق بشر قرار گرفت.

در نظام‌های سیاسی دموکراتیک، قانون آیین دادرسی کیفری توازن‌بخش میان حقوق و آزادی‌های فردی شهروندان و روابط قدرت است؛ زیرا، از طریق اعمال و اجرای مفاد و قواعد این قانون، دولت‌ها می‌توانند به نام قدرت مشروع به ابزاری برای الزام شهروندان به تبعیت از نظام حکمرانی تمسک جویند. به‌همین جهت، ابتدا باید مدل سیاست جنایی یک کشور را مورد شناخت قرار داد که این امر از طریق مراجعه به قانون آیین دادرسی کیفری آن کشور، امکان‌پذیر خواهد بود (Najafi-Abrandabadi; 2022, 777). بر همین اساس، دولت‌ها باید به صورت کنترل شده و در چارچوب قانون از محتوای قانون آیین دادرسی کیفری منتفع شوند و نه اینکه آن را به‌عنوان ابزاری برای اطاعت شهروندان از منویات خود مورد سوء استفاده قرار دهند. به این ترتیب، باید از طریق اصول راهبردی آیین دادرسی کیفری (Saghian & Eslami; 2021, 125) فرایند کیفری را سامان‌دهی کرده، قدرت بی‌شائبه دولت‌ها را کنترل نموده و سازوکاری منسجم و ساختارمند برای اجرای قانون آیین دادرسی کیفری فراهم ساخت.

عصر کنونی، مهد تمدن و محل تلاقی اندیشه‌ها و تجارب برای مبارزه با بزهکاری است. رویکرد نظام‌های سیاسی در مواجهه با نرخ جرایم و نوع بزه‌های ارتكابی، بیان‌گر میزان التزام آن‌ها به اصل قانونمندی است؛ زیرا، هر اندازه دولت‌ها در رویارویی با پدیده جنایی از قانون پیروی کنند، مبنای پای‌بندی آن‌ها به حقوق بشر و حق‌های شهروندی است و هر شهروند حق دارد که از گذر حق بر امنیت، امنیت حقوقی — قضائی او مترسّم شده و توسط نظام عدالت کیفری تضمین گردد (Najafi-Abrandabadi, 2011, 13). بدین سان است که ساختار و تشکیلات دادگستری عمومی ایجاد شده تا تضمینات لازم و کافی را برای شهروندان به ارمغان آورد.

به موازات ظهور مفاهیم و سازوکارهای دادرسی منصفانه و عادلانه در پرتو اسناد بین‌المللی حقوق بشر، نظام‌های حقوقی نیز فواین آیین دادرسی کیفری را همگرا با این اسناد و موازین، مورد اصلاح و بازنگری قرار دادند و سیاست‌گذاران جنایی نیز به سوی حقوق بشری شدن آیین دادرسی کیفری رهسپار شدند. با وجود این، اصول و لوازم دادرسی منصفانه باید به گونه‌ای مورد سیاست‌گذاری قرار گیرند که همه کنشگران فرایند کیفری ملزم به رعایت آن‌ها و تضمینات لازم و کافی برای عدم اجرای این اصول فراهم شده باشد (Shakeri & Hadizadeh; 2016, 142). بر همین اساس، دادستان، مقامات قضائی و ضابطان به‌عنوان بازی‌گران اصلی فرایند کیفری از اختیارات و وظایف قابل توجهی برخوردارند که همواره شائبه سوء استفاده از قدرت و فرایند کیفری، دور از ذهن نخواهد بود.

ماهیت قهرآمیز و کنترل‌گر مراحل فرایند کیفری این امکان را به کنشگران آن می‌دهد تا از این فرایند سوء استفاده کنند. برخی از نویسندگان (Lafave, 2017:891) سوء استفاده از فرایند کیفری را به استفاده ناصحیح یا فریبنده از فرایند کیفری و ابزارهای حقوقی و قانونی به منظور اهدافی خارج از آنچه که عدالت کیفری پیش‌بینی نموده، تعریف کرده‌اند. به عبارت دیگر، اگر متولیان فرایند کیفری از اقتدار و اختیاراتی که قانون به آنان اعطاء کرده، خارج از چارچوب اهداف آیین دادرسی کیفری گام بردارند، از فرایند کیفری سوء استفاده نموده‌اند (Spræk, 2012:233). بر همین اساس، افزون بر نقض قوانین و مقررات آیین دادرسی کیفری، نقض حقوق دفاعی متهم و بزه‌دیده نیز از پیامدهای این پدیده بوده که مسئولیت آن اغلب متوجه نظام عدالت کیفری است (Ashworth & Redman, 2010:925).

به این ترتیب، سوء استفاده از فرایند کیفری به معنای آن است که عوامل، کارگزاران و کنشگران قضائی و پیرا قضائی نظام عدالت کیفری از لوازم و ابزارهایی که قانون در اختیار آنان قرار داده سوء استفاده کرده و فرایند کیفری را به سوی مطلوب خود که یک امر شخصی و یا برتری قدرت و امنیت دولتی — سیاسی بر حقوق و آزادی‌های فردی شهروندان است، سوق می‌دهند. در همین راستا، امکان دارد که این برداشت وجود داشته باشد، مؤلفه‌ای به نام جرایم علیه عدالت قضائی با مفهوم سوء استفاده از فرایند کیفری، قرابت و همگرایی دارد. این موضوع از یک جهت صحیح است با این وجه تشابه که در جرایم علیه عدالت قضائی، این دستگاه عدالت کیفری است که بزه دیده واقع شده و شهروندان و به ویژه طرف‌های دعوی و همیاران آنان مانند وکلا، علیه نظام عدالت کیفری و قضائی مرتکب جرم می‌شوند (Ghorbani et al; 2022, 56)؛

به دیگر سخن، جرایم عدالت قضائی شامل مجموعه اعمال مجرمانه مشخصی است که مستقیماً مانع از عملکرد صحیح نظام عدالت کیفری می‌شود که در حقوق ایران و سایر کشور مورد جرم‌انگاری و کیفرگذاری قرار گرفته‌اند و مصادیق متعددی مانند شهادت دروغ، افترا به کارگزاران نظام عدالت کیفری، فرار از بازداشتگاه و... را شامل می‌شود (Harring, 2023, 95)؛ در واقع، جرایم علیه عدالت قضائی آن دسته از جرایمی هستند که شهروندان، کنشگران جرم (یعنی متهم و بزه دیده) و سایر افراد غیرمداخله‌گر در نظام عدالت کیفری مانند کارشناسان و وکلا علیه نظام و سیستم عدالت کیفری مرتکب به عمل می‌آورند. مصادیق متعدد دیگری همچون عدم اعلام و گزارش جرم، اعلام کذب وقوع جرم، مخفی کردن جسد مقتول، اتیان سوگند کذب، شهادت کذب، تهدید مقامات قضائی، اظهار عقیده خلاف واقع کارشناس، نقض اصل استقلال قضائی از طریق فشار روحی — روانی به مقام قضائی و... را می‌توان بر شمارد (Yekrangi, 2010, 226; Tavajohi & Masoudian, 2021, 59)؛

اما، در مقابل، سوء استفاده از فرایند کیفری رفتارهایی هستند که نظام عدالت کیفری و سیستم قضائی علیه شهروندان و سایر اشخاص دخیل در فرایند کیفری اعمال می‌کند (Young, 2023, 729). مانند آن که، هرگاه شخصی تحت نظر قرار گیرد، شروع تحت نظر به دادستان اعلام نمی‌شود (Ebrahimi et al; 2018, 33) یا اینکه دادستان فرایند تحت نظرگیری را ثبت نمی‌کند یا ضابطان در برخی موارد به نام مبارزه با جرایم تروریستی و امنیتی، بدون اخذ مجوز قضائی نسبت به کنترل و بازرسی اماکن بسته و اشیاء و منازل مبادرت می‌ورزند. همچنین به عنوان مصادیق دیگر، دادستان با علم به اینکه فردی بیگناه است، ادله مکتوب مربوط به بیگناهی او را از پرونده خارج می‌کند یا آن که ادله ساختگی بر آن می‌افزاید؛ قاضی دادگاه بدون هیچ دلیل متقنی نظریه کارشناسی رسمی دادگستری را نمی‌پذیرد یا آن را در خارج از موعد مقرر در پرونده ثبت می‌کند و یا آن که به دفاعیات وکلای طرف‌های دعوی، وقعی نمی‌نهد.

تمام موارد فوق و مصادیق بی‌شمار دیگری وجود دارند که با مفهوم سوء استفاده از فرایند کیفری همگرایی داشته و از شمول گفتمان جرایم علیه عدالت قضائی خارج هستند. در همین چارچوب است که مفهوم سوء استفاده از فرایند کیفری، رویکرد نوظهورتری نسبت به جرایم علیه عدالت قضائی محسوب می‌شود.

خاستگاه مفهومی سوء استفاده از فرایند کیفری به حدود نیم قرن گذشته بازمی‌گردد؛ زیرا، این مفهوم نخستین بار در پرونده Connolly V. DPP در سال ۱۹۶۴ مورد استفاده قرار گرفت (Wells, 2015: 57)؛ اما، این عبارت به طور رسمی توسط قاضی لرد اسکارمن^۱ در پرونده R V. Derby Justices در سال ۱۹۸۴ در انگلستان به کار برده شد (Sandres & Young, 2000: 246). بنابراین، تولد و تحول این پدیده مربوط به نظام حقوقی کامن‌لا است؛ اما، به رغم گذر پنج دهه از ظهور این مفهوم، نظام حقوقی ایران متأسفانه رویکرد منسجم و ساختاریافته‌ای نسبت به آن درپیش نگرفته است.

1. Lord Scarman

ناگفته پیدا است، اگرچه اصل و مبانی ظهور و توسعه پدیده سوء استفاده از فرایند کیفری برخاسته از نظام‌های حقوقی انگلستان و آمریکا و به‌طور مشخص سیستم قضائی کامن‌لا است؛ اما، دیوان اروپایی حقوق بشر نیز نسبت به آن اقبال داشته و در آرای متعدد خود ضمن تمسک به این مفهوم، امنیت قضائی را تحکیم بخشیده و منسجم ساخته است. از این‌رو، بررسی رویه قضائی دیوان اروپایی حقوق بشر و نظام حقوقی ایران از گذر چشم‌اندازی تطبیقی نمایان می‌سازد که چگونه می‌توان عدالت واقعی را به پرده کشاند و از سوء استفاده بازی‌گران قدرت پیشگیری نمود. با این وجود، پرسش آن است که چه علل و عواملی بستری‌های ظهور این پدیده را به‌وجود آورده‌اند؟ و رویکرد حقوق ایران و رویه قضائی دیوان اروپایی حقوق بشر در این خصوص چیست؟ بر همین مبنا، این مقاله ضمن مطالعه تطبیقی و تحلیل نظام حقوقی ایران و برخی آرای دیوان اروپایی حقوق بشر تلاش می‌کند تا به پرسش‌های فوق پاسخ دهد و در نهایت، پیشنهادی برای همسازی واحد و تقریب نظام‌های حقوقی ارائه کند.

۱. عوامل ظهور سوء استفاده از فرایند کیفری

سوء استفاده از فرایند کیفری، آن‌گاه به‌عنوان یک پدیده ضد قضائی محسوب می‌شود که علت و عوامل متعددی در به‌وجود آمدن آن نقش‌آفرین باشند. اگرچه، عوامل گسترده‌ای در این میان وجود دارند؛ اما، به‌نظر می‌رسد که وجود قوانین مبهم و گستره (۱-۱) و استراتژی شکایت (۱-۲) از جمله مهم‌ترین آن‌ها محسوب شوند. گفتنی است که بحث پیرامون علت‌شناسی ظهور و پیدایش علت‌ها و عوامل سوء استفاده از فرایند از منظر دیگر رشته همانند جرم‌شناسی، جامعه‌شناسی کیفری و سیاست جنایی نیز قابل تأمل است (Gassan; 2006, 336) که خود، پژوهش‌های مفصل دیگری را می‌طلبد. در چنین بستری است که بحران‌های سیاسی و اجتماعی در کنار عوامل پیرامونی دیگر مانند جنگ، کودتاها، شورش‌ها، تحریم‌ها و... می‌تواند زمینه‌هایی برای سوء استفاده از فرایند کیفری و حتی فروپاشی آیین دادرسی کیفری (Rostami; 2023, 70) را به همراه داشته باشد.

۱.۱. قوانین مبهم و گسترده

دکترین نظام حقوقی ایران با طرح اصل کیفی بودن قوانین کیفری همواره معتقدند که در صورت عدم رعایت این اصل امکان سوء استفاده از قانون وجود دارد (Najafi-Abbrandabadi; 2013, 13)؛ به‌گونه‌ای که قوانین باید شفاف باشد و مدل سیاست جنایی را سامان‌دهی کند. (Shamloo; 2024, 11). این درحالی است که سیاست‌های کلی نظام قانون‌گذاری مصوب مقام رهبری ۱۳۹۸ نیز بر لزوم شفافیت و بدون ابهام بودن قوانین تأکید دارد؛ اما، باوجود این، همچنان مقررات آیین دادرسی کیفری با ابهامات بسیاری همراه است که تنها راهکار برون‌رفت از آن، تمسک به اصول و تفاسیر منطقی قوانین خواهد بود؛ مانند آن که براساس ماده ۱۹۰ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ جلوگیری از همراهی وکیل مدافع متهم با تضمینات قضائی مواجه است؛^۱ اما، در مورد اینکه صرف همراهی وکیل کفایت می‌کند یا اینکه وکیل می‌تواند مشارکت فعال در بازجویی داشته باشد، موضوعی مبهم است که به‌نظر می‌رسد باید با مراجعه به اصول راهبردی آیین دادرسی کیفری و تفاسیر این اصول، مشکل را مرتفع نمود (ساقیان، ۱۴۰۳: ۴). این رویکرد، در نظام‌های حقوقی دیگر متفاوت است؛ به‌گونه‌ای که در پرونده ساندی تایمز علیه دولت فرانسه (Ashouri, 2023, Vol.1, 26) به‌دلیل عدم رعایت اصل کیفی بودن و مبهم بودن قوانین، دیوان اروپایی حقوق بشر، کشور فرانسه را ملزم به اصلاح قوانین در پرتو این اصل نمود.

۱. ماده ۱۹۰ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲: «متهم می‌تواند در مرحله تحقیقات مقدماتی، یک نفر وکیل دادگستری همراه خود داشته باشد. این حق باید پیش از شروع تحقیق توسط بازپرس به متهم ابلاغ و تفهیم شود. چنانچه متهم احضار شود این حق در برگه احضاریه قید و به او ابلاغ می‌شود. وکیل متهم می‌تولند با کسب اطلاع از اتهام و دلایل آن، مطالبی را که برای کشف حقیقت و دفاع از متهم یا اجرای قانون لازم بداند، اظهار کند. اظهارات وکیل در صورت مجلس نوشته می‌شود». تبصره ۱: «سلب حق همراه داشتن وکیل و عدم تفهیم این حق به متهم به ترتیب موجب مجازات انتظامی درجه هشت و سه است...».

در نظام حقوقی آمریکا نیز این رویکرد مصداق بارزی از سوء استفاده از فرایند کیفری است. قوانین مبهم^۱ به دلیل عبارات نامتجانس و قابل فهم نبودن آن‌ها به گونه‌ای که همه شهروندان قائل به درک عبارات و واژگان آن نباشند، می‌تواند سازوکاری برای سوء استفاده ضابطان و مقامات قضائی باشد؛ زیرا، این کنشگران هستند که قانون را اجرا می‌کنند و برای اجرا نیز باید به تفسیر آن مبادرت ورزند و بدین سان، برداشت سلیقه‌ای از قوانین مبهم نیز دور از انتظار نخواهد بود. بر همین اساس، براساس اصل شفافیت قوانین در حقوق اساسی آمریکا، قوانین مبهم می‌توانند در دادگاه‌ها لغو شوند؛ زیرا، نقض صریح متمم پنجم و چهاردهم قانون اساسی درباره عدالت دادرسی و حمایت برابر یا اصل برابری سلاح‌ها خواهد بود (Jeffries, 1985: 473).

قوانین مبهم و شفاف همواره می‌تواند دستاویزی برای تفسیر سلیقه‌ای و خودخواهانه کنشگران فرایند کیفری قرار گیرد؛ زیرا، در کنار آن، استراتژی — راهبرد شکایت نیز از دیگر عواملی است که سوء استفاده از فرایند کیفری را نه تنها پدیدار بلکه هموار نیز می‌کند.

۱.۲. استراتژی شکایت

مطابق اصل ۳۴ قانون اساسی ایران،^۲ حق دادخواهی یکی از اصول اساسی‌سازی شده بوده که همگان می‌توانند از آن برخوردار شوند. هر شخصی در صورت ذینفع و ذی سمت بودن در دعوی کیفری، امکان اقامه دعوی و تقدیم شکواییه دارد. در سطح کلان‌تر نیز مطابق اصول آیین دادرسی کیفری، دادستان به عنوان مدعی‌العموم برای دفاع از جامعه حق طرح دعوی، پیگیری آن و اقامه ادله دارد؛ اما، خواه همه شهروندان و خواه دادستان، زمانی می‌توانند فرایند کیفری را از طریق اقامه دعوی به جریان اندازد که عنصر سوءنیت در تقدیم شکواییه منتفی بوده و دعوی — به اصطلاح — واهی نباشد (Khaleghi; 2024, Vol.1, 281).

با وجود این، استراتژی شکایت به عنوان یکی از عوامل سوء استفاده از فرایند کیفری به مواردی اشاره دارد که هیأت حاکمیت، دولت یا نهادهای قضائی، پلیسی و امنیتی از ابزارهای کیفری به سود مقاصد و منافع خود مانند سرکوب مخالفان و محدود کردن آزادی بیان یا ایجاد فشار نامشروع و اعمال قدرت بر اشخاص استفاده می‌کنند که این امر، در رویه قضائی دیوان اروپایی حقوق بشر نقض مسلم مواد ۶ (حق بر محاکمه عادلانه) و ۱۸ (محدودیت‌های غیرمجاز) کنوانسیون اروپایی حقوق بشر محسوب می‌شود (Leach, 2021, 343).

در مقابل، با اختیارات وسیعی که به دادستان، مقامات قضائی و ضابطان اعطاء شده، احراز سوءنیت در استراتژی شکایت دادستان تا حدودی مشکل است؛ زیرا، قانون در برخی موارد به بازپرس و دادستان اجازه داده — همانند ماده ۱۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ — از برخی فعالیت‌ها مشروط به وجود ادله مثبتة جلوگیری نمایند؛^۳ اما، اینکه ادله مثبتة چیست؟ تشخیصی قضائی بوده که همواره امکان برداشت‌های سوء، تفسیر سلیقه‌ای و در نهایت، سوء استفاده از فرایند وجود خواهد داشت.

1. Vagueness

۲. اصل ۳۴ قانون اساسی: «دادخواهی حق مسلم هر فرد است و هر کس می‌تواند به منظور دادخواهی به دادگاه‌های صالح رجوع نماید. همه افراد ملت حق دارند اینگونه دادگاه‌ها را در دسترس داشته باشند و هیچ‌کس را نمی‌توان از دادگاهی که به موجب قانون حق مراجعه به آن را دارد منع کرد».

۳. ماده ۱۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲: «جلوگیری از فعالیت تمام یا بخشی از امور خدماتی یا تولیدی از قبیل امور تجارتي، کشاورزی، فعالیت کارگاه‌ها، کارخانه‌ها و شرکت‌های تجارتي و تعاونی‌ها و مانند آن ممنوع است مگر در مواردی که حسب قرائن معقول و ادله مثبتة، ادامه این فعالیت متضمن ارتکاب اعمال مجرمانه‌ای باشد که مضر به سلامت، محل امنیت جامعه و یا نظم عمومی باشد که در این صورت، بازپرس مکلف است با اطلاع دادستان، حسب مورد از آن بخش از فعالیت مذکور جلوگیری و ادله یادشده را در تصمیم خود قید کند. این تصمیم ظرف پنج روز پس از ابلاغ قابل اعتراض در دادگاه کیفری است».

رویکرد دیگری در نظام حقوقی ایران منطبق با ماده ۱۶۸ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ بوده که احضار متهم نزد بازپرس برای تفهیم اتهام را مبتنی بر وجود ادله کافی می‌داند^۱ و اقدام بازپرس در جهت خلاف این ماده صرفاً با تخلف انتظامی همراه است؛ اما، موجبی برای بطلان اقدام قضائی نیست. وانگهی، در مرحله پیش از تحقیقات مقدماتی یعنی مرحله تعقیب متهم که توسط دادستان صورت می‌پذیرد؛ اساساً هیچ‌گونه نظارتی بر رفتار دادستان برای تعقیب بی‌جهت متهم وجود ندارد و حتی با لحاظ بند «ث» ماده ۶۴ همین قانون،^۲ اختیار گسترده‌ای برای تعقیب متهمان به دادستان اعطاء شده که او می‌تواند به نام حفظ منافع عمومی و حقوق عامه هر شخصی را مورد تعقیب قرار دهد. این درحالی است که دیوان اروپایی حقوق بشر به تعقیب بی‌جهت و بدون ادله کافی — و نه احضار برای تحقیقات — واکنش نشان داده و در پرونده Tchankotadze V. Georgia به صراحت موضع تدافعی گرفته و بیان داشته تعقیب کیفری متهم بدون ادله کافی و موجه سوء استفاده از فرایند کیفری خواهد بود.

همان‌گونه که نظام‌های حقوقی ارزش‌گذاری ویژه‌ای برای مراحل مختلف فرایند کیفری، به‌ویژه مرحله رسیدگی (محاکمه) قائل هستند و مقررات ویژه و خاص را برای آن وضع نموده‌اند (Darabpour et al; 2024, 498) به همان میزان امکان سوء استفاده از فرایند کیفری نیز وجود دارد. بدین‌سان، پس از بررسی عوامل ظهور این پدیده، بررسی تطبیقی مصادیق آن ضرورت دارد.

۲. مصادیق سوء استفاده از فرایند کیفری

فرایند کیفری از مراحل و لوازم متعددی تشکیل شده است. هر رفتاری که مغایر با قانون بوده و این فرایند را با چالش مواجه کند، می‌تواند مصادیق سوء استفاده از فرایند کیفری باشد؛ اما، تناقضات مهم‌تر زمانی است که عدالت مخدوش شده و حقوق طرف‌های دعوی مورد نقض قرار خواهد گرفت. به‌این ترتیب، از بین بردن عمدی ادله (۱-۲) و نقض مسلم حقوق دفاعی (۲-۲) شاخص‌ترین مصادیق به شمار می‌آیند. همچنین در این چارچوب می‌توان افزایش نامتعارف اختیارات مقام تعقیب و ضابطان دادگستری، فقدان اصول راهنما برای به‌کارگیری قواعد کیفری، محرمانگی تعقیب و نادیده گرفتن تشریفات دادرسی و اساسی صدور رأی — که به موجب تبصره ماده ۴۵۵ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ از موجبات نقض رأی تلقی نشده — محدود کردن قانون از طریق بخشنامه‌ها (Rostami, 2021, 298)، استجازه‌ها و... را از دیگر مصادیق سوء استفاده از فرایند کیفری برشمارد.

۲.۱. از بین بردن عمدی ادله

در تمام نظام‌های حقوقی، آرای صادره از محاکم اعم از حقوقی و کیفری باید مبتنی بر ادله قابل قبول و بدون شبهه و تردید باشد. در حقوق ایران نیز مطابق اصل ۱۶۶ قانون اساسی و ماده ۳۷۴ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ آرای دادگاه‌ها باید مستند به مواد قانون، مستدل به ادله ارائه شده و موجه به اصول حقوقی، جرم‌شناختی و کیفرشناختی باشد.^۳ با وجود این، در پاره‌ای موارد امکان دارد که بازی‌گران فرایند کیفری بنا بر جهات مختلفی همچون اغراض سیاسی، شخصی، اجتماعی و یا مطامع مادی، ادله ارائه شده از سوی اصلاع سه‌گانه فرایند کیفری را یا از بین برده و یا از عداد ادله خارج سازند تا محکومیت شخص مورد نظر آنان با سهولت بیشتری همراه بوده یا اساساً شخصی که بیگناه است را مجرم جلوه دهند.

۱. ماده ۱۶۸ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲: «بازپرس نباید بدون دلیل کافی برای توجه اتهام، کسی را به عنوان متهم احضار و یا جلب کند». تبصره: «تخلف از مقررات این ماده موجب محکومیت انتظامی تا درجه چهار است».

۲. بند «ث» ماده ۶۴ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲: «اطلاع دادستان از وقوع جرم به طرق قانونی دیگر».

۳. ماده ۳۷۴ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲: «... رأی دادگاه باید مستدل، موجه و مستند به مواد قانون و اصولی باشد که براساس آن صادر شده است. تخلف از صدور رأی در مهلت مقرر موجب محکومیت انتظامی تا درجه چهار است».

اصل ترافعی یا اصل تناظر در فرایند کیفری که در ماده ۵ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ نیز پیش‌بینی شده،^۱ ایجاب می‌کند تا طرف‌های دعوی از ادله ارائه شده مطلع گردیده و در راستای اصل برائت و حق دفاع از خود، آن‌ها را به مناقشه بکشانند (Saghian; 2018, Vol.3, 172; Shams; 2002, 61). باوجود پیش‌بینی اصول مهم راهبردی در نظام حقوقی ایران، زمان مشخصی برای ارائه ادله در دعاوی کیفری معین نگردیده و قدر متیقن آن است که تا پیش از صدور رأی از سوی مقام قضائی، ذینفع می‌تواند ادله خود را به‌جهت بهره‌برداری مناسب به مقام قضائی ارائه کند و قانون آیین دادرسی کیفری نیز ممنوعیتی برای عدم پذیرش آن در نظر نگرفته است. همچنین از آنجایی که در حقوق ایران، علم قاضی بر سایر ادله ارجحیت دارد، به‌نظر می‌رسد که نپذیرفتن ادله یا وقع ننهادن به آن با تضمینات حقوقی و کیفری همراه نباشد؛ اما، در راستای اصل ترافعی بودن رسیدگی‌ها و لزوم حفظ ادله کتبی ارائه شده در پرونده‌ها، شاید بتوان ماده ۵۹ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ را در این راستا توجیه کرد^۲ که لزوم برگ شماری پرونده‌ها در راستای صیانت از ادله مکتوب است؛ اما، در این خصوص رویه قضائی مشخص یا ارئه شده‌ای وجود ندارد.

در مقابل، دیوان اروپایی حقوق بشر نسبت به بحث ادله مواضع خاصی را درپیش گرفته و هرگونه ادله ارائه شده به مراجع قضائی را مهم تلقی کرده (Podgor, 2010:231) و مخدوش کردن آن‌ها را با تضمینات خاص مواجه ساخته است (Choo, 2008:502). در همین راستا، دیوان در پرونده‌های مهمی بر لزوم حفظ ادله و معیوب - مخدوش شدن آن‌ها تأکیدات قابل توجهی داشته است. به عنوان نمونه در پرونده الکساندر والکاو علیه دولت اوکراین^۳ از آنجایی که متهم یک قاضی و متهم به فساد اداری بود؛ اما، ادله و مدارک مربوط به اتهامات او توسط مقامات قضائی (همکاران او) از بین رفته بودند و وجود ندا شدند. متهم در دیوان ادعا کرد که عدم شفافیت در ادله، محاکمه عادلانه را نقض می‌کند. دیوان در مقابل، با استناد به ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر استدلال کرد که تخریب یا دست‌کاری عمدی در ادله مربوط به پرونده‌های انتظامی قضات، نقض مسلم این ماده (ماده ۶ کنوانسیون) بوده و بنابراین، حکم محکومیت متهم را تأیید کرد.

دیوان همچنین در پرونده گافگن علیه دولت آلمان^۴ که پلیس آلمان متهم را برای یافت محل گروگانگیر تهدید به شکنجه و مجبور به اعتراف کرده بود، بیان داشت؛ اگرچه پس از مدتی ادله اصلی یافت شد، شواهد مربوط به رفتار غیرقانونی پلیس با ضمانت اجرای بطلان همراه بوده و در همین راستا استفاده از اعتراف اجباری نقض مسلم مواد ۳ و ۶ کنوانسیون است؛ زیرا، ادله مهم برای دفاع متهم از بین رفته است.

رویکرد دیوان اروپایی حقوق بشر در قبال حفظ ادله و ارائه به‌موقع، از یک سو و مشروعیت تحصیل دلیل و لزوم رعایت اصل حقوق شهروندی به‌جهت دستیابی به آن از سوی دیگر، نمایانگر اهمیت‌مندی وجود ادله مشروع، قانونی و قابل دسترس در مجرمیت یا برائت یک شخص یا حتی یک کشور است. در همین راستا، حقوق دفاعی که شالوده دادرسی منصفانه و عادلانه به‌شمار می‌آید؛ مصداق شاخص و بارز دیگری است در فرایند کیفری مورد سوء استفاده قرار می‌گیرد.

۲.۲. نقض مسلم حقوق دفاعی

فرایند کیفری پیکار و نبردی میان طرف‌های دعوی برای محکومیت یا برائت است. دادستان و بزه‌دیده برآن هستند تا متهم را محکوم کنند و به مجازات بسپارند و متهم نیز در صدد است تا از اتهاماتی که به سوی او روانه شده، رهایی یافته و به زندگی عادی خود بازگردد.

۱. ماده ۵ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲: «متهم باید در اسرع وقت، از موضوع و ادله اتهام انتسابی آگاه و از حق دسترسی به وکیل و سایر حقوق دفاعی مذکور در این قانون بهره‌مند شود».

۲. ماده ۵۹ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲: «ضابطان دادگستری مکلفند اوراق بازجویی و سایر مدارک پرونده را شماره گذاری نمایند، در صورتجلسی که برای مقام قضائی ارسال می‌کنند، تعداد کل اوراق پرونده را مشخص کنند». تبصره: «رعایت مفاد این ماده در خصوص شماره گذاری اوراق پرونده توسط مدیر دفتر در دادسرا و دادگاه، الزامی و تخلف از آن موجب محکومیت به سه ماه تا یک سال انفصال از خدمات دولتی است».

3. ECHR; Oleksander Volkov V. Ukraine; January 9, 2013.

4. ECHR; Gafgen V. Germany; June 5, 2010.

در همین راستا، با ارتکاب یک بزه کیفری، اضلاع سه‌گانه فرایند کیفری (متهم، بزه‌دیده و دادستان به نمایندگی از جامعه) از حقوقی برخوردار می‌شوند تا در پرتو اصل برائت به‌مثابه شاهبیت دادرسی منصفانه نسبت به اثبات بزهکاری یا بیگناهی اقدام کنند (Treachsel, 2005:14). به‌این ترتیب، حقوق دفاعی، مجموعه حقوقی هستند که هریک از اصحاب دعوی برای تضمین یک دادرسی منصفانه و عادلانه برخوردار بوده تا شخصی بی‌جهت محکوم نشده و یا بزهکار از چنگال عدالت نگریزد (Sebba, 2010:53; Giannouloupous, 2018:107).

حقوق دفاعی در فرایند کیفری مصادیق متعددی دارد که دولت‌ها از یک سو و کنشگران فرایند کیفری از سوی دیگر، به‌راحتی می‌توانند در چارچوب‌های مختلف آن را نقض کنند. به‌عنوان نمونه براساس ماده ۱۹۱ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ اگر مطالعه یا دسترسی به مفاد پرونده با کشف حقیق منافات داشته باشد، بازپرس قرار عدم دسترسی صادر می‌کند؛^۱ این رویکرد در ماده ۱۰۰ همین قانون^۲ در مورد بزه‌دیده نیز پیش‌بینی شده است؛ اما، هیچ‌گونه سازوکار و شاخص‌های معینی برای این عدم دسترسی‌ها توسط قانون در نظر گرفته نشده‌اند و مقام قضائی می‌تواند بنا بر صلاحدید خود، این حق دفاعی را نقض کند. همچنین، در قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ این حق دفاعی برای متهم و بزه‌دیده و یا وکلای آنان در نظر گرفته نشده که می‌توانند شهود طرف مقابل را نزد مقام قضائی مورد پرسش قرار داده و یا اینکه آنان را به مناقشه بکشانند. در همین راستا، مصداق بارز دیگر نقض حقوق دفاعی در قبال متهم، تحدید وکیل در موضوع تبصره ماده ۴۸ است^۳ که اختیار تعیین آزادانه وکیل را از او سلب کرده و وکیل دولتی را بر او تحمیل می‌نماید. موارد نقض حقوق دفاعی متهم و یا حتی بزه‌دیده در آیین دادرسی کیفری ایران بسیار زیاد است که موجب برداشت و تلقی دولتی بودن قانون آیین دادرسی کیفری خواهد شد و احتمال سوء استفاده از فرایند کیفری را افزایش می‌دهد.

دیوان اروپایی حقوق بشر نسبت به حقوق دفاعی اصحاب دعوی حساسیت خاصی داشته و امتداد هرگونه نقض یا مخدوش‌سازی آن را با انسداد مواجه می‌کند. به‌عنوان نمونه، در پرونده بئوز علیه دولت بلژیک^۴ متهم به اتهام قتل، تحت بازداشت پلیسی قرار داشت و بدون حضور وکیل مدافع خود به قتل اعتراف کرد. با وجود نقض حقوق دفاعی متهم، دادگاه بلژیک این اعتراف را پذیرفت و متهم را به مجازات محکوم کرد. با اعتراض وکیل متهم در دیوان اروپایی حقوق بشر، دیوان براساس بندهای ۱ و ۳ (C) ماده ۶ کنوانسیون، عقیده بر این داشت که حق سکوت متهم و دسترسی به وکیل، نادیده گرفته شده و تأکید داشت که این قبیل اعترافات مصداق بارز سوء استفاده از فرایند کیفری است و استدلال کرد که اولاً، حق سکوت متهم بخش جدایی‌ناپذیر از حقوق دفاعی بوده و ثانیاً، استفاده از اعتراف بدون حضور وکیل مدافع، انصاف در دادرسی را مخدوش می‌کند و بدین‌سان دیوان رأی دادگاه بلژیک را نقض کرد.

دیوان همچنین در پرونده سیمونووی علیه دولت بلغارستان^۵ موضع خاص دیگری را اتخاذ کرد. در این پرونده متهم به اتهام قتل که در بازداشت بود، تحت رسیدگی (محاکمه) قرار گرفت. در جریان رسیدگی، وکیل مدافع متهم نتوانست با شاهدان اصلی و کلیدی

۱. ماده ۱۹۱ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲: «چنانچه بازپرس، مطالعه یا دسترسی به تمام یا برخی از اوراق، اسناد یا مدارک پرونده را با ضرورت کشف حقیقت منافی بداند، یا موضوع از جرایم علیه امنیت داخلی یا خارجی کشور باشد با ذکر دلیل، قرار عدم دسترسی به آنها را صادر می‌کند. این قرار، حضوری به متهم یا وکیل وی ابلاغ می‌شود و ظرف سه روز قابل اعتراض در دادگاه صالح است. دادگاه مکلف است در وقت فوق‌العاده به اعتراض رسیدگی و تصمیم‌گیری کند».

۲. ماده ۱۰۰ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲: «شاکی می‌تواند در هنگام تحقیقات، شهود خود را معرفی و ادله‌اش را اظهار کند و در تحقیقات حضور یابد، صورتجلسات تحقیقات مقدماتی یا سایر اوراق پرونده را که با ضرورت کشف حقیقت منافات ندارد، مطالعه کند و یا به هزینه خود از آنها تصویر یا رونوشت بگیرد».

۳. تبصره ماده ۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲: «در جرائم علیه امنیت داخلی یا خارجی و همچنین جرائم سازمان یافته که مجازات آنها مشمول ماده (۳۰۲) این قانون است، در مرحله تحقیقات مقدماتی طرفین دعوی، وکیل یا وکلای خود را از بین وکلای رسمی دادگستری که مورد تأیید رئیس قوه قضائیه باشد، انتخاب می‌نمایند. اسامی وکلای مزبور توسط رئیس قوه قضائیه اعلام می‌گردد».

4. ECHR; Beuze V. Belgium: November 9, 2018.

5. ECHR; Simeonovi V. Bulgaria: May 12, 2017.

پرونده مواجه شود و دادگاه بلغارستان علیرغم نقض مسلّم این حق دفاعی، از احضار شهود امتناع ورزید. با اعتراض وکیل متهم، دیوان اروپایی حقوق بشر مطابق با مواد ۱ و ۳ (d) ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر به دلیل محرومیت از حق مواجهه با شهود، با این استدلال که اقدام دادگاه محل حق دادرسی منصفانه و مصداق سوء استفاده از فرایند کیفری است، رأی دادگاه بلغارستان را نقض کرد. عقیده دیوان بر آن بود که نخست، حق پرسش از شهود برای کشف حقیقت ضروری است و دوم، حذف شهود به نفع دادستان و به ضرر طرف دیگر، نقض مسلّم حقوق دفاعی و در نهایت اخلاف در انصاف در دادرسی را به همراه خواهد داشت.

نتیجه گیری

تمام نظام‌های حقوقی با هرگونه ایدئولوژی و مدل سیاسی غالب و حاکم بر آن، اعم از آزادی‌گرا، مختلط و تمامیت‌محور، تمایل دارند تا همواره نوعی برتری و قدرت را در ذات خود نگاه دارند و از این طریق، شیوه حکمرانی مطلوب خود را بر شهروندان اعمال کنند. با تغییر و تحولات عمده در نظام‌های سیاسی، به‌ویژه در انقلاب‌ها، نخستین قانونی که دستخوش تحولات اساسی و بنیادین واقع می‌شود، قوانین مربوط به آیین دادرسی کیفری هستند؛ زیرا، متولیان سیاست جنایی از این طریق می‌توانند به نام قدرت مشروع تدابیر قهرآمیز و سرکوبگر را بر شهروندان، به‌ویژه مخالفان سیاسی خود اعمال کنند.

دیری نپایید که تدابیر سرکوبگر و تقویت زرادخانه برخی نظام‌های حقوقی سیاست‌زده، به خصوص پس از جنگ دوم جهانی، دولت‌های مترقی و نظام جهانی را بر آن داشت تا با تصویب اسناد بین‌المللی یکپارچه و منسجم از حق‌های بشری صیانت کنند و به پاسداری از جهان متمدّن مبادرت ورزند. بر همین اساس بود که حقوق بشر از یک سو متولّد، از سوی دیگر، جهان‌شمول و سرانجام فراگیر شد. در این راستا، هر قانونی با هر ماهیت و خصیصه ذاتی که توسط سیاست‌گذاران داخلی کشورها به تصویب می‌رسد باید حداقل‌های حقوق بشری را رعایت کند؛ در غیر این صورت، با تضمینات عام و خاص بین‌المللی و جهانی مواجه خواهد شد.

قانون آیین دادرسی کیفری، قانون و در واقع، منشور حقوق و آزادی‌های شهروندان است. دولت‌ها این قانون را وضع می‌کنند تا در یک قالب مدوّن و ساختاریافته به بزهکاری‌ها پاسخ دهند و نظم و امنیت لطمه دیده را به جامعه بازگردانند. در عین حال، این قانون تدابیری وضع می‌کند که کارگزاران نظام عدالت کیفری باید در چارچوب قانون گام برداشته و به نام «برقراری امنیت» امنیت را از جامعه و شهروندان سلب نکنند. علیرغم این رویکرد، قوانین داخلی برخی کشورها، به‌ویژه کشورهای پیشگام در عرصه حقوق بشر و رعایت‌کننده حق‌های شهروندی، به‌گونه‌ای نامتجانس و غیرمنسجم این امکان را فراهم ساخته تا کنشگران فرایند کیفری از یک سلسله اختیاراتی برخوردار شوند که می‌توانند از فرایند کیفری سوء استفاده کنند. در چنین بستری، نام دیگری که می‌توان برای مفهوم سوء استفاده از فرایند کیفری نهاد، «جرائم عدالت قضائی — کیفری علیه شهروندان» خواهد بود. بدیهی است که این مفهوم با آنچه که تحت عنوان «جرائم دولتی یا حکومتی» نامیده می‌شوند و در حوزه جرم‌شناسی انتقادی مورد بحث قرار می‌گیرد، متفاوت است؛ زیرا، در این دسته از جرائم، دولت بماهو دولت مرتکب جرم شده و بدنه حاکمیت — حکومت مدنظر هستند؛ اما، در سوء استفاده از فرایند کیفری، این نهاد داد ستاننده است که علیه مرتکب یا بزه‌دیده قد برافراشته و خلاف جریان عدالت حرکت می‌کند.

نظام حقوقی و قضائی ایالات متحده آمریکا و کشورهای عضو اتحادیه اروپا، حساسیت ویژه و قابل توجهی نسبت به پدیده سوء استفاده از فرایند کیفری دارند. آرای صادره از دیوان استراسبورگ و محکومیت کشورها ضمن نقض آرای داخلی آن‌ها با استدلال‌هایی که مبین و تصریح در سوء استفاده از فرایند کیفری دارد، حکایت از آن دارد که حقوق بشر و حق‌های شهروندی را بر تدابیر سیاسی و امنیت‌گرایی قضائی ارجح و برتر می‌داند. در نظام‌هایی که اصل استقلال قضائی جزء اصول اساسی قضائی بوده و بنیان‌های یک سیستم حقوقی را تشکیل می‌دهد، امنیت قضائی شهروندان و نظام اجتماعی را با استحکام بیشتری تأمین می‌کنند. در این چنین نظام‌های حقوقی است که اگر قانون داخلی با مقررات و اسناد بین‌المللی و موازین حقوق بشری در تعارض باشد، همواره حق‌های بشری و حقوق شهروندی اولویت دارد و قاضی با تفسیر اسناد بین‌المللی و رویکردی رویه‌ساز می‌تواند تابوی استبداد قانون غیرمنسجم را درهم کوبیده و یک نظام حقوقی - قضائی یکپارچه و انسجام‌ساز را بنا نهد.

یکپارچگی و انسجام نسبت به آیین دادرسی کیفری در کشورهای همچون آلمان، فرانسه، بلژیک و... که عضو اتحادیه اروپا هستند و از مقررات واحدی به نام کنوانسیون اروپایی حمایت از حقوق بشر و آزادی‌های اساسی تبعیت می‌کنند، به خوبی شکل خواهد گرفت؛ زیرا، وحدت در عین کثرت را پذیرفته‌اند و به ندای انصاف و عدالت گوش می‌سپارند؛ اما، متأسفانه در نظام حقوقی ایران، اگرچه قانون آیین دادرسی کیفری واحد بوده و نظام قضائی بر اساس اصل چهارم قانون اساسی، یک‌سویه است؛ اما، سیاست‌گذاران جنایی ایران با وجود وحدت در قانون آیین دادرسی کیفری نتوانسته‌اند که انسجام و یکپارچگی در آیین دادرسی کیفری را ایجاد کنند و از این رهگذر با تصویب قوانین مبهم و گسترده که امکان تفاسیر متعدد دارند، بسترهای سوء استفاده از فرایند کیفری را فراهم نموده‌اند. در مقابل، نهادی همچون دیوان اروپایی حقوق بشر نیز بر تصمیمات قضائی نظاره‌گر نبوده و چاره‌ای جز اصلاح قانون برای از بین بردن ابزارهای سوء استفاده، وجود ندارد.

اصول راهبردی آیین دادرسی کیفری که در مواد ۲ الی ۷ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ پیش‌بینی شده‌اند، اصولی و بهترین گونه و تزئینی نیستند؛ بلکه، از طریق اعمال این اصول می‌توان در هر نقطه که ندای سوء استفاده از فرایند کیفری بلند می‌شود را از بین برد. به عنوان نمونه، یکی از اصول مهم که در ماده ۲ این قانون نیز پیش‌بینی شده / اصل برابر همگان در مقابل قانون است. در همین راستا، به موجب اصل انفکاک (اصل تفکیک مقام تعقیب از مقام تحقیق و مقام تحقیق از مقام رسیدگی‌کننده) بازپرس وظیفه انجام تحقیقات در مورد جرمی را دارد که مورد تعقیب قرار گرفته و به متهم آن تفهیم اتهام شده است؛ بنابراین، اگر بازپرس برای کشف جرم به موجب ماده ۱۵۰ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ می‌تواند حساب‌های بانکی اشخاص را کنترل کند، چنانچه قاضی دادگاه آگاه به اصول بوده و با موازین دادرسی منصفانه و عادلانه پیوند داشته باشد، درک خواهد نمود که همواره امکان سوء استفاده از فرایند کیفری وجود دارد و بنابراین، نباید تحقیقات انجام شده از سوی این بازپرس را مورد قبول قرار دهد. با وجود این، متأسفانه، حتی اگر قاضی دادگاه بر این امر واقف باشد، چنانچه به ادله گردآوری شده استناد نکند، مرتکب تخلف شده و باید تحت نظارت قرار گیرد.

بدین سان، فایده مطالعه تطبیقی این است که نقاط قوت و ضعف را می‌شناساند و به سیاست‌گذاران داخلی کشورها برای سیاست‌گذاری صحیح و شایسته رهنمود ارائه می‌کند. چنان‌که آرای دیوان اروپایی حقوق بشر به خوبی نشان داد که قوانین داخلی ایران با خلاءهای بسیاری همراه است و موارد سوء استفاده از فرایند کیفری در نظام حقوقی ایران نیز امکان‌پذیر خواهد بود. بر همین اساس، پیشنهاد می‌گردد که گروهی از نخبگان دانشگاهی آشنا با مطالعات تطبیقی و گروهی از قضات متخصص عمل‌گرا - علم‌گرا گرد یکدیگر جمع شده و اولاً، قوانین متفرقه و خاص در قلمرو امور شکلی مرتبط با آیین دادرسی کیفری را در قانون آیین دادرسی کیفری ادغام و یکپارچه سازند و ثانیاً، از گذر بازخوانی دقیق مواد قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ و تطبیق آن با آرای قضائی نهادها و کشورهای پیشگام در این عرصه همچون دیوان اروپایی حقوق بشر، دادگاه عالی انگلستان و دیوان عالی ایالات متحده آمریکا هرگونه سوء استفاده در تمام مراحل فرایند کیفری را خنثی کرده و از بین ببرند.

References:

- Ashouri, Mohammad (2023), Criminal Procedure, Volume 1, 23rd Edition, Tehran: Samt Publication [In Persian].
- Ashowrth, A. & M. Redmane (2010), The Criminal Process, 4th, England: Oxford University Press.
- Goldoust Jooybari, Rajab (2022), Criminal Procedure, Seventeenth Edition, Tehran: Jangal Publication [In Persian].
- Harring, Jonathan (2023), Criminal Law: Text, Cases, and Materials, Oxford University Press.
- Khaleghi, Ali (2024), Criminal Procedure, Volume 1, 50th Edition, Tehran: Shahr-danesh Publication [In Persian].
- Lafave, W.R. (2017), Criminal Procedure, England: Oxford University Press.
- Leach, P. (2021), Taking a Case to The European Court of Human Rights, 4th, England: Oxford University Press.
- Rostami, Hadi (2024), Criminal Procedure, Third Edition, Tehran: Nashremizan [In Persian].

- Sandres, Andrew & Richard Young (2000), Criminal Justice: The True Limits of Law, England: Oxford University Press.
- Shamloo, Baqer (2024), Criminal Policy, First Edition, Tehran: Nashremizan [In Persian].
- Spreack, J.(2012), A Practical Approach to Criminal Procedure, England: Oxford University Press.
- Wells, Coin (2015), The Abuse of Process In Criminal Law, England: Routledge Publishing.
- Yekrangi, Mohammad (2000), Crimes Against the Administration of Judicial Justice (Comparative Study), First Edition: Tehran, Khorsandi Publication [In Persian].
- Choo, Andrew L-T.(2008), “The Destruction of Evidence and The Abuse of Process Doctorin,” Oxford Journal of Legal Studies, 28(3), 498-513.
- Darabpour, Mohammad Reza; Mehra, Nasrin; Mousavi, Seyed Poria (2024), “A Comparative Study of Contempt of Court in the Legal Systems of Iran and England”, Journal of Comparative Law Studies, 15 (2), 497-520; [In Persian].
- DOI: 10.22059/JCL.2024.370049.634593
- Ebrahimi, Shahram et al., (2018), “Surveillance Control in Iranian and French Criminal Law”, Journal of Criminal Law Research, 9 (2), 31-53, [In Persian].
- Gessen, Raymond (2002), “The Crisis of Criminal Policies in Western Countries”, translated by Ali Hossein Najafi Abranabadi, Legal Research Journal, 10 (1), 175-335, [In Persian].
- Gessen, Raymond (2006), “Observations on the Purpose of Criminal Procedure”, translated by Shahram Ebrahimi, Justice Legal Journal, 70 (57), 333-348, [In Persian].
- Ghorbani, Ebrahim, Sajjad Abbasi and Ali Ebrahimi (2012), “Crimes of Crimes Against Judicial Justice in the Criminal Procedure Code of 1392 (Case Study of the Crime Discovery Stage)”, Journal of Contemporary Legal Thoughts, (10), 56-64, [In Persian].
- Gionnoulopoulos, Dimitrios (2018), “The Presumption of Innocence and The Rights ti Defence in The European Court of Human Rights,” Human Rights Law Review, 12(1), 101-135.
- Jeffries, John (1965), “Vagueness and Overbreadth in The Criminal Law,” Harvard Law Review, 98(2), 460-496.
- Najafi Abranabadi, Ali Hossein (2011), “On Securitization (From the Right to Security to the Right to Security), in: Human-Centered Crime Risk Management”, first edition, Tehran: Mezan Publishing [In Persian].
- Najafi Abranabadi, Ali Hossein (2012), “Criminal Law: Arranging Criminal Policy in the Light of Public Policy Strategies”, in: Dynamic Criminal Law - Collection of Articles”, first edition, Tehran: Mezan Publishing [In Persian].
- Najafi Abranabadi, Ali Hossein (2013), “An Introduction to Research in the Criminal Justice System; Opportunities and Challenges”, in: Research Needs in the Criminal Justice System; Opportunities and Challenges - Collection of Articles”, first edition, Tehran: Mezan Publishing [In Persian].
- Najafi Abranabadi, Ali Hossein (2016), “Criminal Procedure: The Struggle of Power and Security with Individual Rights and Freedoms - Collection of Articles”, first edition, Tehran: Shahid Beheshti University Press [In Persian].
- Podgor, Ellen S.(2010), “Obstruction of Justice and The Abuse of Legal Process,” Georgia Law Review, 59(1), 226-247.
- Rostami, Hadi (2021), “Criminal Policy Based on the Circular in the Criminal Procedure Process”, Journal of Parliament and Strategy, 28 (108), 297-321 [In Persian].
- Rostami, Hadi (2023), “The collapse of fair criminal procedure in the face of political and social crises,” Journal of Criminal Law Research, 23(11), 69-103; [In Persian].
- <https://doi.org/10.22054/jclr.2023.73744.2585>
- Saghian, Mohammad Mehdi (2018), “Approach of the Criminal Procedure Code of 1392 to the Principle of Appeal in the Pre-Trial Stage”, in: Encyclopedia of Criminal Sciences - Collection of Articles”, Volume 3, First Edition, Tehran: Mezan Publishing [In Persian].
- Saghian, Mohammad Mehdi (2024), “The Right to a Lawyer in the Light of the Judicial Practice of the European Court of Human Rights”, Journal of Research and Development in Criminal Law and Criminology, 1(2), 1-18; [In Persian].

<https://doi.org/10.22034/jclc.2025.2051470.1155>

- Saghian, Mohammad Mehdi and Seyed Poria Mousavi (2017), "The Principle of Legality of Criminal Procedure: Concepts, Foundations and Scope", in: Hajj-Andisheh - Collection of Articles", 2nd edition, Qom: Mofid University Press [In Persian].
- Saghian, Mohammad Mehdi and Zahra Eslami (2021), "Functions of Strategic Principles of Criminal Procedure", Journal of Criminal Law Teachings, 22(1), 125-152 [In Persian].
- Sebba, Leslie (2010), "Victims' Rights and The Right to a Fair Trial: A Comparative Perspective," Journal of International Criminal Justice, 13(2), 45-73.
- Shakeri, Abolhassan and Reza Hadizadeh, (2016), "The Principle of Separation of the Prosecution Authority from the Investigation Authority in Iranian Law", Journal of Criminal Law Research, 7 (1), 141-163, [In Persian].
- Shams, Abdullah (2002), "The Principle of Correspondence", Legal Research Quarterly, 35-36 (5), 59-86, [In Persian].
- Tavajohi, Abdolali and Mostafa Masoudian, (2017), "Jurisprudential-Legal Analysis of Crimes Against Judicial Justice at the Stage of Trial and Sentencing", Collection of Articles of the Iranian-Islamic Pattern of Progress, (4), 183-204 [In Persian].
- Trechsel, Stefan (2005), "The Right to The Fair Trial: Defence Rights in International Criminal Law," International Criminal Law Review, 10(1), 5-30.
- Young, David, (2023), "The Doctrine of Abuse of Process: A Balancing Act in the Criminal Courts," Criminal Law Review, (9), 721-737.
- Tchankotade V. Georgia; 15256/05: 2017.
- Connelly V. DPP: AC 1254, 1964.
- R V. Derby Justices: ex parte brooks, 1984.
- ECHR; Gafgen V. Germany: 22978/05, June 5, 2010.
- ECHR; Oleksander Volkov V. Ukraine: 21722/11, January 9, 2013.
- ECHR; Simeonovi V. Bulgaria: 21980/04 May 12, 2017.
- ECHR; Beuze V. Belgium: 71409/10, November 9, 2018.

استناد به این مقاله:

گلدوست جویباری، رجب و موسوی، سیدپوریا (۱۴۰۴)، «سوء استفاده از فرایند کیفری (مطالعه تطبیقی حقوق ایران و رویه قضائی دیوان اروپایی حقوق بشر)»، پژوهشنامه حقوق کیفری، دوره ۱۶، پیاپی ۳۲، صص. ۱۵۱-۱۶۲

Doi: 10.22124/jol.2025.30661.2607

Copyright:

Copyright for this article is transferred by the author(s) to the journal, with first publication rights granted to *Criminal Law Research*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

